

Ekolojik Etiğin Deneme Türünde İnşası: Hikmet Birand'ın *Anadolu Manzaraları*

The Construction of Ecological Ethics in the Essay Genre:
Hikmet Birand's *Anadolu Manzaraları*

Nesrin Mengi*

Öz

Ekoeleştirici kuramı, insanın kendisini doğanın merkezine yerleştirerek çevreyi sınırsız bir kaynak olarak görmesini eleştiren ve edebî metinlerde insan-doğa ilişkisinin etik boyutlarını tartışan bir yaklaşım sunar. Bilim insanı kimliğiyle tanınmasına karşın denemeci yönü görece geri planda kalmış olan Hikmet Birand (1904-1972)'ın *Anadolu Manzaraları* (1957) adlı eseri, Türk edebiyatında doğaya yönelik erken dönem ekolojik duyarlılığın dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu çalışmada, Birand'ın çevreci ekolojik etiğin deneme türünün düşünsel serbestliği, gözleme dayalı anlatımı ve öznel deneyimi estetik bir yapı içinde kurma olanakları aracılığıyla nasıl inşa edildiğini ortaya koymayı amaçlıyorum. Deneme türünün kişisel tanıklık ile bilimsel bilgiyi buluşturan yapısının Birand'ın doğayı bütüncül bir varlık alanı olarak kavrayışını nasıl güçlendirdiğini göstermeyi hedefliyorum. Bu nedenle *Anadolu Manzaraları*'nı ekolojik bilinci deneme estetiği aracılığıyla

Geliş tarihi (Received): 27-02-2025 Kabul tarihi (Accepted): 30-09-2025

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Mersin-Türkiye/Assoc. Prof. Dr., Mersin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature. ncanbek@mersin.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-7834-9347

kuran bir metin olarak ele alıyorum. Araştırmada nitel bir yöntem benimsedim ve çalışmayı betimleyici bir çerçevede yürüttüm. Denemeleri, ekoeleştiri kuramının temel kavramları doğrultusunda metin merkezli bir okuma ile değerlendirdim. İnsan-doğa ilişkisi ile çevresel tahribata işaret eden söylemleri tematik çözümleme yöntemiyle inceledim. Belirlediğim temaları, deneme türünün estetik ve düşünce yapısıyla birlikte ele alarak ekolojik etikle kurdukları anlam ilişkisi çerçevesinde yorumladım. İnceleme sonucunda Birand'ın doğayı bütünü ayrılmaz bir parçası olarak konumlandığını, insanın doğaya yönelttiği müdahalenin ekosistem üzerinde onarılması güç bir bozulmaya yol açtığını özellikle vurguladığını tespit ettim. Birand'ın denemelerinin ekolojik etiği önceleyen bir bilinç doğrultusunda şekillendiğini ve bu bilincin deneme türünün estetik olanakları sayesinde etkili bir söylem haline geldiğini düşünüyorum. Bu çalışma ile *Anadolu Manzaraları*'nı tür odaklı bir ekoeleştirel okumaya tabi tutarak hem Hikmet Birand'ın denemeciliğini edebiyat tarihi içinde daha görünür kılmayı hem de deneme türünün ekolojik bilinç üretimindeki özgün rolünü ortaya koymayı amaçlıyorum.

Anahtar sözcükler: *Hikmet Birand, deneme, ekoeleştiri, ekolojik etik*

Abstract

Eco-criticism theory offers an approach that critiques humanity's tendency to place itself at the center of nature and view the environment as an unlimited resource, while also discussing the ethical dimensions of the human-nature relationship in literary texts. Although known for his identity as a scientist, Hikmet Birand (1904-1972), whose essayist side remained relatively in the background, wrote *Anadolu Manzaraları* (1957), which is one of the striking examples of early ecological sensitivity towards nature in Turkish literature. In this study, I aim to reveal how Birand constructed his environmental ecological ethics through the intellectual freedom of the essay genre his observation-based narrative, and his ability to establish his subjective experience within an aesthetic structure. I aim to show how the structure of the essay genre, which brings together personal testimony and scientific knowledge, strengthens Birand's understanding of nature as a holistic realm of existence. For this reason, I approach *Anadolu Manzaraları* as a text that establishes ecological consciousness through essay aesthetics. I adopted a qualitative method in my research and conducted the study within a descriptive framework. I evaluated the essays through a text-centered reading in line with the fundamental concepts of eco-criticism theory. I examined discourses pointing to the relationship between humans and nature and environmental destruction using thematic analysis. I interpreted the themes I identified within the framework of the meaning relationship they establish with ecological ethics, considering the aesthetic and intellectual structure of the essay genre. As a result of my analysis, I found that Birand positioned nature as an integral part of the whole and particularly emphasized that human intervention in nature causes irreparable damage to the ecosystem. I believe that Birand's essays are shaped by a consciousness that prioritizes ecological ethics and that this consciousness becomes an effective discourse thanks to the aesthetic possibilities of the essay genre. With this study,

by subjecting *Anadolu Manzaraları* to a genre-focused eco-critical reading, I aim both to make Hikmet Birand's essay writing more visible within literary history and to reveal the unique role of the essay genre in the production of ecological consciousness.

Keywords: *Hikmet Birand, essay, ecocriticism, ecological ethics*

Extended summary

Ecocriticism is a theoretical approach, which was accepted as an academic discipline in the United States in the early 1990s, that analyses literary texts in the context of their relationship with the environment. Ecocritics, who defend the idea that human beings, who adopt a utilitarian attitude in their relationship with nature by violating ecological laws, are in fact only one element in the holistic structure of the ecosystem, focus on literary texts that create environmental awareness and raise awareness for the protection of nature. Nature, which is gradually devalued by industrialisation, urbanisation and modern science, is reconsidered in a holistic way within the scope of this theory. Faced with the ecological destruction after the Industrial Revolution, humanity is forced to undergo a radical transformation process. As a part of this transformation, ecocriticism undertakes the mission of making the silenced voice of nature heard through literature. The theory of ecocriticism, which began to systematically examine environmental problems in literary works since the 1970s, evaluates the position of nature within social and cultural dynamics along with women, children and minorities who are marginalised in modern societies. In this context, ecocriticism is not interested in romantic depictions of nature that treat nature only as a decorative element; on the contrary, it analyses how nature is treated in literary texts and how the human-nature relationship is constructed.

The aim of this study is to analyse Hikmet Birand's book of essays *Anadolu Manzaraları* with an ecocritical approach and to reveal how the work establishes the relationship between science and literature. The study aims to evaluate how Birand's identity as a scientist is reflected in his literary production, how he uses scientific knowledge in his depictions of nature and how he deals with the human-nature relationship. Furthermore, as one of the early examples of ecology-based literary works in Turkey, the study aims to discuss the way the work reflects environmental sensitivity.

As a method, firstly, the book *Anadolu Manzaraları* will be analysed through a qualitative textual analysis method, and the nature narratives in the work will be evaluated in terms of the combination of scientific and literary elements. The work will be analysed within the framework of ecocriticism theory, and how human beings establish their relationship with nature and with which narrative techniques this relationship is presented will be examined. In addition, Birand's approach in the context of the science-literature relationship of the period will be analysed in comparison with contemporary environmentalist literary approaches.

Hikmet Birand's essays are texts that stand out with their intellectual depth. Due to the nature of the essay genre, one might think that the author avoids absolute judgements. However, Birand does not hesitate to make personal judgements on the subjects he deals with and to be concerned with reaching certain conclusions. From time to time, he refers to

testimonies and references various sources to support his arguments. However, in line with the basic characteristic of the essay genre, the author's aim is not to directly prove or assert a definite claim of truth. His main objective is to open the subject to discussion from various aspects, to evaluate it in a critical framework and to develop different perspectives.

While Birand makes personal judgements based on his knowledge, he expresses his thoughts freely and does not refrain from discussing them. Depending on the subjective narrative tradition of the essay, he directly expresses his likes or dislikes about nature based on his experiences, observations and experiences. In the author's essays, the relationship between his personal and professional life and nature is clearly felt. He not only presents his perception of nature in a descriptive framework, but also conveys this perception to the reader by reflecting it at the level of consciousness.

Botanist Hikmet Birand, one of the founders of the discipline of plant sociology in Turkey, contributed to early ecological studies with his essays that prioritised environmentalist sensitivity, as well as his qualified works that he brought to the world of science. *Anadolu Manzaraları* is the artistic and intellectual production of the research trips he undertook in the 1950s to study the vegetation structure of Turkey. Adopting an ecological aesthetic approach in this work, the author goes beyond classical nature descriptions and questions the interaction between nature and humans from an anthropocentric perspective. He does not see nature as a phenomenon independent of human beings or as a resource that serves only for human benefit. On the contrary, based on the holistic functioning of nature within the ecosystem, it addresses the destructive effects of human intervention on nature. In particular, by drawing attention to the chain effects of violence against nature on the ecosystem, it emphasises that environmental degradation will not only be limited to nature, but will also directly affect human life.

Hikmet Birand adopts a narrative strategy that puts the reader at the centre in his essays. With a critical, questioning and analytical point of view, he aims to create awareness for the prevention of damages to nature. In this context, he involves the reader in an intellectual transformation process. In addition to the academic and intellectual language he uses, his adoption of a sincere and conversational style is an important factor that increases the comprehensibility of his works. In addition, the sensitivity observed in his writings shapes the author's intellectual framework towards the problems of nature and reflects this sensitivity in his narrative.

Giriş

Edebiyatta insanın doğa ve çevreyle olan bağına temel alan, insanın içinde yaşadığı doğaya bilinçli bir anlayış geliştirmesini amaçlayan ve bu düşüncüyü edebiyat metinleri üzerinden gerçekleştiren ekoleştirinin çıkış noktası ekoloji bilimidir. Ekoloji sözcüğü, Yunanca ev anlamına gelen oikos ile bilim ya da söylem anlamındaki logos sözcüklerinin birleşiminden oluşur.

Ekoloji, organizmaların diğer organizmalarla ve fiziksel ortamla nasıl etkileşim içinde olduklarını inceleyen bir bilim alanıdır ve bu bilimin bütüncül yaklaşımı, dünyada her unsurun birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olduğu esasına dayanır. İnsanı doğayla ve ekosferle birlikte

ele alan ve onu bu bütünün bir parçası olarak kabul eden ekolojik yaklaşım, bir bölgenin bir parçasına yapılacak müdahalenin bozulmaya yol açmasıyla bütün yaşam alanlarını dönüştürebilecek bir güçte bir dalga etkisi yaratacağını savunur (Yalçın, 2020: 467).

Doğanın bütünselliğinde var olan uyum, ekolojinin ortaya koyduğu yasaya onunla ekonomik temelli ilişki kuran insanın parçası olduğu organik birlik duygusundan uzaklaşıp kendini ekosistemi biçimlendiren canlı topluluğun bir üyesi olmaktan çok efendisi ilan eden üstünlük tavrı nedeniyle bozulmuş ve ekolojik krizi doğurmuştur. Ekolojik krizin tarihsel kökenleri Batının bilim ve teknolojiyi yönlendiren inançlar ve değerler meselesine dayanır. İnsanın toprakla ilişkisinin, toprak işleme yöntemlerindeki değişimle doğru orantılı olarak değişir. Yahudilik'ten devralınan “Yaratılış” hikâyesine göre Tanrı, aşamalı olarak aydınlığı, karanlığı, gök cisimlerini, yeryüzünü, bitkileri hayvanları, kuşları, balıkları; ardından da bunların tümüne egemen olsun diye kendi suretindeki Âdem'i ve onu yalnızlıktan korumak için sonradan düşünülmüş olarak Havva'yı yaratmıştır. İnsan dışındaki tüm varlıkların, insanın amaçlarına hizmet etmekten başka bir amacı olmadığını ifade eden bu anlatı, her tür sömürü için kutsal bir izin niteliğini taşır. Canlıları ve doğal dünyayı amaçları doğrultusunda kullanmanın Tanrının emri olduğu önermesine dayanan Hristiyanlığın ona verdiği yetkiyle hareket eden insan, önceleri doğa karşısında bedensel yetersizliğini en derinden yaşarken, kibirli aşağılamanın aracına dönüşen aklın yönlendiriciliğiyle kendini doğadan üstün görmeye başlar ve ilk iş olarak onu ehliileştirmeye çalışır. Evcilleştirme metaforu, aktif ve zeki insanlar tarafından hayvanlara ve bitkilere yönelik yapılan her şeyi içerir. Doğa ve insan arasındaki ikiliği yaratan bu girişim, her doğal şeyi fethetme, insanlaştırma ve sömürme sürecini başlatır (Sazyek, 2022: 583-584). Ekolojik dengenin büyük bozulmalar göstermesi 18. yüzyılda Sanayi Devrimi'yle hız kazanır ve makineleşmeyle birlikte ortaya çıkan endüstriyel atıkların çevreye verdiği zarar önlenemez boyutlara ulaşır. Su ve hava kirliliği, iklim değişikliği, canlı türlerinin yok olma riski, salgın hastalıklar, küresel ısınma ekolojik başkaldırının belirtilelidir. Ekolojik bozulmanın insan yaşamını tehdit etmesiyle çevre, insanlığın temel sorunu haline gelir. Bu aşamadan itibaren çevrenin korunması ile ilgili çalışmalar yaygınlık kazanır (Kırışık, 2013: 280). Bu tahribata karşılık, doğayla yeniden uyum sağlamak amacıyla çevresel düzenlemeler yapılmakta; çevre odaklı çalışmalar, uygulamalar ve iyileştirmeye yönelik teknolojik girişimler de devam etmektedir (Aylanç, 2018: 38).

Sanayileşme döneminden sonra 1950'lerden itibaren çevreye verdiği zararlarla yüzleşmesi insanoğlunu kökten bir değişime mecbur bırakır ve bu değişimin bir parçası olan ekoeleştirir, 1980'lerden sonra çevre sorunlarına edebiyat aracılığıyla ses yükseltir. Edebiyat ekolojisi terimini ilk kullanan Joseph Meeker'dir. *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology* (1972) kitabında Meeker, edebiyatın insan türü ekolojisinde yerini inceler ve kültürel çevrenin bir biçimi olarak edebiyat, dili ve imgelemi kullanarak insanlığın doğa ile ilgili anlatılarını eleştirebilir (Meeker, 1974: 9). Edebî yaratım insanın en önemli özelliği ise insan davranışı ve doğal çevre üzerindeki etkisi de dikkatli bir biçimde incelenmelidir. 1978 yılında William Rueckert, “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism” başlıklı makalede ekolojeleştirir kavramını kullanılır ve ekoloji ilkelerinin edebiyata uyarlanarak insan tarafından gerçekleştirilen ekolojik yıkımın sonlandırılmasında edebiyatın bir misyonu olduğunu ifade

eder (Rueckert 1996: 107). Bu yaklaşımlardan hareketle, doğa bilincini geliştirmeyi amaçlayan eleştirmenler eserlerinde “susturulmuş doğanın” sesini duyurmaya çalışırlar.

Amerikalı yazar Kenneth Burke (1897-1993), ekolojik sorunlara edebiyat penceresinden bakan ilk eleştirmenlerdendir. Teknolojik gelişmelerin yaratacağı olumsuzluklardan duyduğu kaygıyı ifade ederken insanın da içinde olduğu doğanın dengeye dayalı varlığının büyük bir hasar aldığını düşünen Burke, ekolojik farkındalığın kitlelere ulaşmasında en önemli rolü edebiyatın üstlenmesi gerektiğinin altını çizer (Coupe, 2001: 417).

Amerikalı biyolog ve çevre öncüsü Rachel Carson çevreye bakışını coşkun bir anlatımla kaleme aldığı *Sessiz Bahar* (1962) kitabında doğanın dengesinin bir statüko olmadığını; akışkan, değişken, sürekli bir ayarlama halinde bir oluş ve insanın da bu dengenin bir parçası olduğunu ifade eder (Carson, 2004: 26). Carson’un kitabı sistemli bir bilimsel çalışmanın ürünü olmasının yanı sıra sanatçı bakış açısını ve duyarlılığını yansıtmayla farklı bir yerde durur.

Glottfelty ve Harold Fromm’un editörlüğünde yayımlanan *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (1996) başlıklı antoloji, edebiyat çalışmalarına ekolojik yaklaşım üzerine seçilmiş denemelerden oluşan bir derlemedir ve ekoeleştiri olarak kabul edilen yeni bir edebiyat eleştirisi türünün ortaya çıkışına işaret etmektedir. Bu kitaptaki denemelerin de gösterdiği gibi ekoeleştiri, edebiyat eleştirisi ve kuramını ekolojik sorunlarla ilişkilendirerek edebiyat çalışmalarında bir dönüşüm yaratmayı amaçlar (Oppermann, 1999: 30).

Ekoeleştirinin öncülerinden Amerikalı akademisyen Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism* (2005) kitabında ekoeleştirin gelişimini “dalga”lara ayırır. İlk dalga, 1990’larda özellikle Amerikan edebiyatını kapsar. Buell’e göre birinci dalga politik ve teorik boyutları gözardı ederek doğa yazınına odaklanır ve eserler aracılığıyla okuyucuda çevre bilinci geliştirilebilir düşüncesini ortaya koyar. Başka bir ifadeyle, 1990’ları kapsayan birinci dalga çevreci eleştiri, doğanın merkezde olduğu kurgusal eserlerde ve şiirde doğal dünyayı temel alan, eserlerde doğanın içsel değerine dair farkındalık geliştirerek okuru doğal dünyanın, yaban hayatının, biyoçeşitliliğin korunmasında sorumluluk alacak bireylere dönüştürebilir 2000’li yılları kapsayan ikinci dalga çevreci eleştiri, içinde insanın da yer aldığı kentsel alanlarda ve metropollerdeki yaşamı konu alan eserlere odaklanır. Doğa ve kültür karşıtlığından uzaklaşarak çevresel adalet konularını kapsayan toplumcu çevreci eleştiri yoluyla okuru tüm gezegene karşı sorumluluk almaya yöneltir (Özdağ, 2017:7-15).

Edebî bir metnin ekoeleştirel okumasını yapmak için evrensel olarak kabul edilmiş bir yapı yoktur. Ancak ekoeleştiri sözcüğünün kendisi, ekoeleştirmenin ne yapması gerektiğine dair önemli ipuçları verir. Ekolojik okuryazarlığı ifade eden ekoeleştiri, Yunanca ev anlamına gelen oikos ile hâkim anlamına gelen kritis sözcüklerinden türemiştir ve ikisi ev hâkimi anlamına gelir. Oikos, doğadır; kritis ise evin dekorunu iyi durumda tutmak isteyen bir zevkin sahibidir. Bununla anlatılmak istenen şey, evde yapılacaklara karar vericinin ekoeleştirmen olduğudur. Dolayısıyla ekoeleştirmen, kültürün doğa üzerindeki etkilerini anlatan yazıları sorgulayıcı bir şekilde değerlendiren, doğaya dair güzel bir şeyler yazıldıysa onu öne çıkaran, yağmalayıcı bir tutum sergileyen yazıları ise politik eylem yoluyla geriye iten bir misyona sahiptir (Sazyek, 2022: 590). Lawrence Buell, ekoeleştirel bir eserin sınırlarının çizilme-

sine yardımcı olacak dört temel ölçüt belirler. Bu ölçütlerden ilki insanın dışındaki çevre, insanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir varoluşu ifade eder. İkincisi, meşru olan sadece insanın çıkarları değildir. Diğer ölçüt, insanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik yaklaşımının bir parçasıdır ve sonuncusu, evrenin değişmezliği değil, bir süreç olduğu düşüncesi korunur. Modern çevre tartışmaları, insanı varlık düzeninin merkezine yerleştiren hiyerarşik dünya görüşünün yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Ekolojik krizlerin derinleşmesi, insan ile doğa arasındaki ilişkinin araçsal bir zeminde kurulmasının sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. Çevre düşüncesi, insanı ayrıcalıklı özne olmaktan çıkararak onu karmaşık bir yaşam ağının bileşeni olarak görür. Bununla birlikte, bu bütünsel perspektifin toplumsal bilince yerleşmesi yalnızca bilimsel bilgi üretimiyle sınırlı değildir. Kültürel ve estetik eserler ekolojik farkındalığın oluşumunda belirleyici bir rol üstlenir. Ufuk Özdağ, çevre krizinin aşılmasında bilimsel söylemin tek başına yeterli olmayacağını, edebî metinlerin insanın doğayla kurduğu ilişkiyi etik bir düzlemde yeniden düşünmeye imkan verdiğini vurgular. Özdağ’a göre çevre duyarlılığı taşıyan metinler, insanı bütünün merkezinden ziyade bütünüle ilişkili bir unsur olarak kavramaya yöneltir (Özdağ, 2017: 19-29).

Bu noktada edebiyat, doğayı betimlenen bir arka plan olmaktan çıkarak anlam üretim sürecine dahil eder. Doğal unsurların özneleştiği bu metinlerde insan, ekolojik sürekliliğin kırılabilirliğiyle yüzleşir. Böylece doğanın korunması düşüncesi, dışsal bir yükümlülükten çok ontolojik bir zorunluluk haline gelir. Endüstriyel modernitenin araçsallaştırdığı doğa, edebiyat aracılığıyla yeniden estetik bir değer kazanır. Dolayısıyla çevre bilinci, bilimsel veriler ile kültürel anlatıların kesişim alanında şekillenir. Ekolojik krizin aşılması, insanın kendisini bütünün hakimî düşüncesinden uzaklaşarak o bütünün sürekliliğine bağlı bir varlık olarak kavrayabildiği ölçüde mümkün olacaktır.

1. Bir edebî tür olarak deneme

Deneme, birey veya toplum yaşamının bilimsel ya da güncel bir konusu üzerine anlaşılması kolay, ancak sanat ve bilgi düzeyi bakımından derinlikli, düşünce boyutuyla olduğu kadar duygu ve estetik yönden de doyurucu, bilinçli bir öznellikte kaleme alınmış düzyazı türüdür (Mengi, 2006: 353). “Deneme” (Essay) sözcüğünü yen bir edebiyat türüne ilk defa ad olarak koyan Michel de Montaigne (1533-1592) olmuştur. Montaigne’nin denemeleri gözden geçirilirse, denemenin konusu bütün yaşamdır, yaşam tecrübeleridir ve bu tecrübeleri soyut sözlere düşmeden anlattığı görülür.

Deneme bir tür olarak şiir, roman, öykü gibi kurmaca özelliğe sahip birincil türler ile ara türler arasında bir tampon bölgede yer almaktadır. Kurmaca eserlerden oluşan birincil türler bir yaratma ürünüdür. Bu türler, direkt ya da dolaylı bir şekilde içinde yaşanılan dünyayı veriyor olmakla birlikte, bütünüyle yazarın kendi imgeleminde ürettiği bir ‘hayalî oluş’ özelliği de gösterir. Bundan ötürü bu türler, içerik özellikleriyle dış dünyaya gönderme yaparken kuruluş yönüyle yazarın kendi içsellliğini ön plana çıkarır. İkincil türlerin edebî oluşları ise, içeriklerinin biricikliğinden değil, bütünüyle nesnel gerçeklik içerisinde olup biten yaşantıların anlatılış boyutunda bir başka ifadeyle, üslûp açısından sanatsal ya da edebî oluşlarına dayanır.

Deneme türü her iki grubun özelliklerini de barındırabilen yönüyle arada bir yere sahiptir. Yazar deneme metninde, gerçekten olmuş olayların, yaşanmış yaşantıların yanı sıra nesnel gerçeklik içinde, tıpkı bir kurmaca yazarının yaptığı gibi, dikkatlerin, ilgilerin dışında kalmış dolayısıyla onun elinde, kaleminde biricik olma düzeyine yükselebilen konuları işleyebilmesi bakımından ilk grubun özelliklerine yakınlık gösterebilir. Bunun yanı sıra herkesin tanık olabildiği, yaşayabildiği, paylaşabildiği dolayısıyla, genel dolanımında olan konuları üslup bağlamında özgün ve bireysel bir kimlik kazandırmak yoluyla da edebileştirebilir. Tür, bu yönüyle de ikincil türlere yaklaşır diyebiliriz.

Bir tür olarak deneme, insanı anlatma anlayışındaki iç ve dış nedenlere dayalı değişim ve gelişmelere paralel olarak açılabilen, dolayısıyla güncellenebilen türsel özellikleriyle sınırlandırılmayan bir konu çeşitliliğine sahiptir. Denemenin içerikteki genişliğe ve buna bağlı çeşitliliğe karşılık biçim bakımından yazar tavrından kaynaklanan formları vardır. Kanıtlama, genelleme, alıntılama, anlatıcı, bakış açısı gibi yazın ve bilim alanlarına ait metinlerde de uygulanan birçok anlatım ögesi denemede de görülür. Ancak deneme türü, kendine özgü içerik evreninin etkisiyle söz konusu öğeleri de bu özgülüğün içine alır. Böylece pek çok düzyazı türünde ortak olan biçim öğeleri denemede türe özgü bir kimlik kazanır. Deneme türünde yaşamın her alanından konular orta uzunlukta bir metinde yazarın tüm içtenliği, bilgi ve kültür donanımı sayesinde işlenmektedir.

Türk edebiyatında Batılı anlamda deneme, Cumhuriyet döneminde gelişmeye başlar. Bu dönemde bilim adamlarının, felsefecilerin ve edebiyatçıların denemeye ilgi duyduğu görülür. Cumhuriyet'in kurulmasıyla Türkiye'de toplumsal, kültürel atılımlar gerçekleşir. Kavramlar üzerinde düşünme, bireyselleşme, hümanizm, dilde özdeşleşme çabaları, çağdaşlaşma yolunda atılan adımlar, bu dönemin edebiyatını da şekillendirir.

2. Türk deneme yazınında botanikçi bir denemeci: Hikmet Birand

Hikmet Birand, 1864'te Büyük Çerkes Sürgünü sırasında Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden bir aileye mensuptur. "Hacıbeyzade" olarak anılan aile, Soyadı Kanunu'ndan sonra "Birand" soyadını almıştır. Birand, 1904 yılında Karaman'da dünyaya gelir. İlk ve orta öğrenimini Karaman'da tamamlayan yazar, 1927'de Halkalı Yüksek Ziraat okulundan mezun olur. 1927-1928 tarihlerinde Etlik Merkez Laboratuvarı Mühendisi olarak görev yaptıktan sonra 1933 yılında Almanya'nın Bonn Üniversitesi'nde Botanik alanında yaptığı "Untersuchungen über Tracheomykosen" başlıklı doktora tezini tamamlar. Ülkeye döndükten sonra Alman botanikçi Prof. Dr. Kurt Krause (1883-1963)'nin Türkiye'de çalışmak üzere görevlendirildiği Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde botanik asistanı olarak görev yapar. Aynı yerde 1938 yılında doçent, 1946 yılında profesör olur. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara Üniversitesi'ne bağlanınca Hikmet Birand başkanlığındaki bir grup, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Kürsüsü'nü kurarlar. 1949-1951 yılları arasında Ankara Üniversitesi'nde Rektörlük yapar. Üniversitedeki görevlerinin yanı sıra, Milli Eğitim Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği ve UNESCO Türkiye Komisyonu üyeliği yapmıştır. 30 Ağustos 1946 tarihinde tayin olduğu Yüksek Ziraat Fakültesi Tabii İlimler Botanik Enstitüsü Müdürlüğü görevini ölümüne kadar sürdürür.

Türkiye’de “bitki sosyolojisi” alanını kuran Hikmet Birand, 1955’te bu alandaki çalışma yöntemlerini uygulamalarıyla birlikte yerinde incelemek üzere gittiği Fransa’da bitki sosyolojisinin kurucusu olan J. Braun-Blanquet (1884-1980) ile tanışmış, onun kullandığı “Braun-Blanquet metodu”nu ülkemizdeki bitki birlikleri üzerinde uygulamıştır. Birand, meslek hayatı boyunca Anadolu’nun her bölgesinden bitkiler toplamış ve Prof. Dr. Krause tarafından 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü bünyesinde başlatılan Türkiye orijinli bitki örneklerinin saklandığı ve uluslararası kodu “ANK” olan Herbaryum’u kurmuştur. 18 Ocak 1972 tarihinde vefat eden Birand, yaptığı araştırmalarla ve yayınladığı eserlerle dünya çapında tanınan bir bilim adamıdır. 1952’de yazdığı *Türkiye Bitkileri* kitabında 6145 bitki örneğinin inceleyen yazarın dikkat çeken diğer araştırma kitapları şunlardır: *Büyükada’nın Yeşil Örtüsü* (1936), *Keltepe Ormanlarında Bir Gün* (1948), *Bitkilerde Ekonomi Prensipleri: Biriktirme ve Arttırma* (1950), *Bitki Türleri* (1952), *Türkiye Bitkileri* (1952), *Nebatlarda Cemiyet Hayatı ve J. Braun-Blanquet* (1955), *Kurak Çorak* (1962), *Karapınar Olayı ve Erozyon* (1964), *Anadolu Ormanları* (1984) (Gür, 2010: 77-87).

Hikmet Birand’ın bilimsel nitelikli çalışmalarının dışında kalan *Anadolu Manzaraları* ve *Aliç Ağacı ile Sohbetler* kitapları, Türkiye’nin botanik varlığını tanıttığı, doğa bilincini ve sevgisini yalın, samimi bir dille paylaştığı deneme yazılarından oluşur. Yazarın kitapları, kapsamı ve niteliği bakımından deneme türüne ait eserler olmasına karşın edebiyat incelemelerinde yeteri kadar ilgi görmemektedir.

Deneme türüne ait ilk kitabı *Anadolu Manzaraları* 1957’de yayımlanır. Kitapta *Ulus, Sanat ve Edebiyat Gazetesi* ile *Ülkü* dergisinde yayımlanan yazılar bir araya getirilir. Ön sözde “bu kitabın yazarı edebiyatçı değil, biyologdur” dese de 1950’lerde Türkiye’nin vejetasyonunu incelemek için gerçekleştirdiği yolculuğun amacını “meslek ve ilim çevresini değil, herkesi ilgilendirebilecek yanlarını ayrı ve herkesin anlayabileceği bir dille yazmak, memleketin çeşitli peyzajlarının renklerini, güzelliklerini, oluşlarını, bozuluşlarını, neden ve nasıl bozulduklarını anlatmak, memleket tabiatını, çok da zor olduğunu bilerek tasvir etmek istemişim. Böyle bir Türkiye kitabı yazacaktım. Bizde memleketin taşı toprağı, otu ağacı, denizi, dağı, hepsi birden memleket tabiatı ve herkese açık olan yazılar yazılmıyor.” (2024: 1-2) sözleriyle ifade eden birçok bilimsel yayına sahip Birand’ın bilim insanı kimliğinden uzak, kaynaklarda çok fazla söz edilmeyen denemeci yönü öne çıkar.

1968 yılında yayımlanan *Aliç Ağacı ile Sohbetler* adlı deneme kitabında yazar, bitkilerin ortaya çıkışı ve türlere ayrılışıyla birlikte suların ve karaların canlanma sürecini ele alır. Bozkır ve orman ekosistemlerini bilimsel bilgi ile düşünsel yorumun kesişiminde değerlendirir. Birand kitapta denemeleri aracılığıyla doğayı var eden unsurları tanıtırken insanlara çevre duyarlılığı kazandırmayı istediğini şu sözlerle ifade eder:

Onu okuyanlar, dinleyenler, Anadolu’da gezerlerken, gözlerine ilişen değişik güzellikleri, benim o zamanlar yaptığım gibi hayran hayran bakıp geçmesinler, severek sevinerek, bozulmuş olanları da üzüterek gözetlesinler, Anadolu’ya özgü renklerin, özelliklerin yapıcısı olan otların, çimenlerin, ağaçların, ormanların, tüm bitkilerin yaşayış düzenini, o düzenin bize ettiği iyilikleri anlasınlar, ona karşı davranışlarına saygılı bir çekidüzen versinler ve Anadolu’da şimdi birçokları gibi çırlıçıplak olan Çal Dağı’nın tepesinde de bir zamanlar bir alıç ağacının yaşadığını hatırlasınlar diye yazdım. (2014: 2)

Anadolu Manzaraları, bireyden başlayan doğayı koruma anlayışını önceleyen öncü eserlerden biridir. Kitap, adından yola çıkılarak gezi türüne ait bir eser olarak değerlendirilebilir, ancak bu yaklaşım doğru değildir. Deneme ve gezi, özellikle içerik bakımından benzerdir ve bu nedenle zaman zaman iki tür birbirine karıştırılabilir. Bu iki türü ayıran en belirgin fark, her iki metinde yazarın çevreye bakışıdır. Gezi türünde de denemede olduğu gibi görülen yerler karşısında yazarda uyanan duygular ya da etkilenimler aktarılır. Ancak burada esas olan, yazarda duyguların ya da düşüncelerin oluşmasına neden olan yerler hakkındaki izlenimlerin anlatılmasıdır. Yazarın gördüğü yerlerin değişik görünüşleri, mimarisi, insanların yaşama biçimleri, dilleri, gelenek ve göreneklere, insan ilişkileri gezi yazılarının odak noktasıdır. Bir başka ifadeyle, gezi türünde doğrudan “gezilen yer” konunun merkezinde yer almaktadır. Denemenin amacı ise, salt “gezilen yer”in anlatılması değil, bu yerlerin yazar tarafından değerlendirilmesi ya da hareket noktası olmasıdır. Dolayısıyla *Anadolu Manzaraları*’nda “memleket, doğayı örselemelidir” düşüncesinden yola çıkan Birand, tek başına doğayı var eden unsurların görünüşlerini aktarmak amaçlamaz. Doğa tarihini, biyoçeşitliliği, doğadaki değişimleri anlatırken izlenimlerinden hareketle kişisel yaklaşımlarını paylaşarak okuyucuda bir doğa bilinci oluşturmaktır:

Gezilerimde not ettiğim müşahadelerimin, meslek ve ilim çevresini değil, herkesi ilgilendirebilecek yanlarını ayrı ve herkesin anlayabileceği bir dille yazmak, memleketin çeşitli peyzajlarının renklerini, güzelliklerini, oluşlarını, bozuluşlarını, neden ve nasıl bozulduklarını anlatmak, memleket tabiatını, çok da zor olduğunu bilerek, tasvir etmek istemiştım. Böyle bir Türkiye kitabı yazacaktım. Bizde konusu memleketin taşı toprağı, otu ağacı, denizi, dağı, hepsi birden memleket tabiatı ve herkese açık olan yazılar yazılmıyor. Ama buna ne kadar ihtiyacımız var! (2021: 1-2)

Hikmet Birand’ın denemeleri içeriğı dolayısıyla okura bilgi ve paylaşım sunan, duygusal ya da düşünsel yoğunluğa sahip yazılardır. Birand, kitaplarda doğada canlıların oluşumundan Anadolu’daki bütün yörelerin bitki örtülerine, ormanlarına kadar hemen her konuyu öznel bir bakış açısıyla paylaşırken estetik kaygıyı da gözetken bir yazardır. Birand, konuyu bilimsel ya da mesleki ölçütler ışığında değerlendirmekten çok sanatsal yaratının değerini kendine verdiği hazda ya da estetik duyguda bulur.

Kimi örneklerinde bir sinama ve araştırma çabası görülen bu denemelerin bilimsel yazıdan farkı, gerçekliğı nasıl ele aldığıdır. Çünkü deneme her türlü gerçekliğı, içsel değer yaklaşımıyla anlatan bir yazı türüdür. İrdeler, tartışır, sonuca vardırı. “Kuşkusuz bir fikri, bir inancı, görüşü, duyusu olmalıdır. Onu dile getirmeli, tartışmalı, anlatmalı, savunmalıdır. Hiçbir şeyi ispat etmeye kalkışmaz deneme, fakat söylenenlerin bir gerçeklik zemininden filizlenmesi gerekmektedir” (Karataş, 2020: 28).

Deneme, biçim bakımından kendi karakteristik özelliklerinin dışında farklı biçimlere yönelebilir. Birand yazılarında insanı doğaya bağlamak için doğadaki varlıklarla empati kurarak onları kişileştirmiştir. Doğadaki varlıkları bir özne olarak tanımlayıp onları insana faydasından bağımsız olarak değerli bulur. Her iki kitapta da böyle bir yönelim söz konusudur. Diyalog halinde kurgulanmış yazılarda karşılıklı iki kişinin birbiriyle sohbeti ya da tartışması söz konusudur. Birand bu yolla aslında canlılara hayat veren ortam olan suları, bu sularda yaşamın nasıl geliştiğı, bitkilerin karasal yaşama geçişleri, çiçek oluşumu, toprak, bozkır ve

ormanlar hakkındaki düşüncelerini aktarır.

Birand -bir denemeci yaklaşımıyla- yazılarında kendini gizleme kaygısı taşımaz. Çünkü yazar metinlerde kendi duygularını, düşünce, gözlem ve değerlendirmelerini aktarmayı amaçlar. Eleştiren, yorumlayan yine yazarın kendisidir. Burada paylaşımla birlikte, bir konu üzerine düşünce belirtme, tartışma ya da eleştirme esastır ve yazarın deneyimleri, bilgi birikimi, eğitim ve kültür düzeyi gibi onun düşünce dünyasını şekillendiren dış etkenler belirleyici olur.

Yukarıda ifade edildiği gibi paylaşıma, bilgiye ya da eleştiriye dayanan denemeler yazar tavrına göre şekillenmektedir. Konuyu işleyişte yazar tavrına göre değişen öğelerin başında bakış açısı gelir. Paylaşımın amaçlandığı ya da bilgiye dayandırılan denemelerde yazar olayların, durumların kendi imgelem ya da düşün dünyasında yarattığı etkilenimler sonucu oluşan bakış açısını metne yansıtmaktadır. Denemelerin genel özelliklerinden biri yazarın konuya öznel bir tavırla yaklaşmasıdır. Bir başka ifadeyle yazar, gerek kendi iç dünyasını yansıttığı ya da genele özgü durumları anlattığı deneme türlerinde gerekse dış dünyada algıladığı, geniş bir ölçekle toplumsal boyuta sahip olaylar ya da durumlar hakkında yazarken öznel bir tavır sergiler. Birand'ın tam olarak nesnel olduğu, kendi düşüncelerine yer vermediğini söylemek olanaksızdır. Yazar, görüşlerini dile getirirken son derece dürüst davranır ve doğru bildiğini söylemekten de çekinmez.

Anadolu Manzaraları, “ben” anlatımıyla yazılan aracısız, yazarın bizzat kendisinin olduğu metinlerdir. Denemede anlatım tutumları yazar tavrına göre değişir ve yazarın doğrudan “ben” anlatımına dayanan anlatım tutumunu benimsemesi türün tanınmasında en belirleyici faktördür. Denemede çoğunlukla okur-yazar ilişkisine dayanan bir anlatım tutumu söz konusudur. Hikmet Birand, seçtiği konuyu kendi bakış açısından yansıtırken okuru düşünerek hareket eder. Kimi zaman onu düşünmeye zorlar; olaylara, durumlara farklı açılardan bakmasını ister, kimi zaman da onunla derdini paylaşır ya da kendi bilgisini, gözlemini okura aktarır. Bunu yaparken de kendisinin doğrudan okura yöneldiğini hissettirmek, onun dikkatini çekebilmek için okurla iletişim kurar (2024: 60-61).

Birand'ın denemeleri, entelektüel yoğunluğa sahiptir. Yazarın deneme metinlerinde yargı vermekten kaçındığı düşünülebilir. Oysa her konuda kişisel yargılar verebilir ya da sonuca ulaşma kaygısı taşıyabilir. Hatta kimi zaman kanıtlama amacıyla tanık gösterir, kaynağa başvurur, ancak deneme yazarının amacı doğrudan kanıtlama ya da geçerli kılma değildir. Daha çok anlaşılır olma, konuyu tartışarak ya da irdeleyerek farklı bakış açıları getirerek çeşitli yönleriyle değerlendirmedir. Konuyu işlerken bilgi birikimine dayanan kişisel bir yargıda bulunmaktadır. Birand, kendine ya da dış dünyaya bakışta düşüncelerini paylaşırken düşüncelerini belirtirken yargı vermekten, onun üzerine tartışmaktan çekinmez. Başka bir ifadeyle, denemenin “kendini anlatma” geleneğine dayanarak her tür duygusunu, düşüncesini okurla paylaşan yazar yaşadıkları, gördükleri karşısında beğenisini ve hoşnutsuzluğunu dile getirmekten çekinmez. Hikmet Birand'ın denemelerinde kişisel ve mesleki yaşantının doğayla olan ilişkisi göz ardı edilemez. Yazarın doğayı algılama şeklini bir bilinç yansıması eşliğinde okuyucuya sunar. Konuyu estetik kaygıyla ve genel olarak eleştirel bir yaklaşımla yorumlayarak ele alır. Kimi zaman hayalî muhatabını düşünsel bir sohbet içinde hayal gücünün yaşantıya dayalı bir parçası olarak devreye sokar.

3. Anadolu Manzaraları'nda ekolojik etik

Doğa bilimini edebiyatla birleştiren yaklaşım, 1950'li yıllarda dünyanın gelişmiş ülkelerinde bile daha yeni tartışılırken Türkiye'de floristik botanikğin kurucularından Hikmet Birand'ın *Anadolu Manzaraları*'ndaki deneme yazıları bu niteliğe sahip eserler arasında yerini alır. “Doğa yazıları çoğunlukla İngilizce yazılarla ilişkilendirilse de, bu tür diğer ülkeler ve kültürler için de geçerlidir, çünkü bu ülkelerde de kendi bölgelerindeki çevre hakkında yazılar yazan çevreciler, bilim adamları, şairler ve romancılar bulunmaktadır. Türkiye'nin ünlü botanikçisi Hikmet Birand buna bir örnektir.” (Lane ve Özdağ, 2023: 2/8).

Hikmet Birand'ın doğa yazarlığını kuramsal bir çerçeve içinde ele alan ve onu ekolojileştirel bağlamda sistematik biçimde değerlendiren ilk kapsamlı akademik çalışmalar Ufuk Özdağ tarafından gerçekleştirilmiştir. Özdağ, Birand'ı çevre koruma aktivisti kimliğiyle nitelerek onun “günümüz öğrencileri yerel çevrelerini incelemek, anlamak ve takdir etmek için kullanabilecekleri doğa yazımı tekniklerini kullanan denemeler” yazdığının altını çizer (Özdağ ve Lane, 2014: 200). Özdağ, Çevreci Eleştiriye *Giriş* (2017) kitabının “Birinci Dalga Çevreci Eleştiri: Doğa Yazını ve Hikmet Birand” bölümünde Buell'in birinci dalga çevreci eleştiri üzerine yaptığı tanımlamadan hareketle bilim ve sanatın enstürmanlarının birleştirildiği bir anlatımla doğa peyzajlarını, doğa tarihini, biyoçeşitliliği aktaran Hikmet Birand'ın *Anadolu Manzaraları* eserini incelerken yazarın ele aldığı ekolojik süreçleri, doğayı korumaya yönelik tasarıları değerlendirir:

Birand'ın Anadolu Manzaraları'nı okuma deneyimi Anadolu'yu yeniden keşfetme deneyimine dönüşmektedir. Bu keşif sadece Anadolu'nun doğal zenginliklerine değil bizlerin doğayla ilişkilerimizin nasıl olması gerektiği üzerine de bir keşiftir. Anadolu Manzaraları'nda yer alan yazılar bir taraftan Birand'ın doğa algısının çeşitli yönlerini gösterirken diğer taraftan onun bir doğa yazarı olarak topluma uzanmayı, bu sebeple teknik bilgi ve lirik anlatımı birleştirmeyi hedeflediğini ortaya koyar. Kitabı oluşturan yazılarda ilk dikkati çeken konu, Birand'ın insan dışındaki dünyayı, toprakları, bitkileri ve canlıları genişletilmiş yeni bir topluluk anlayışına dahil etmiş olmasıdır. Birand'ın bu kapsayıcı etik anlayışı kitabın tüm bölümlerinde gözlenir. (Özdağ, 2017: 62)

Hikmet Birand'ın doğa eksenli yazın dünyasına yönelmesinde kişisel geçmişinin belirleyici bir payı vardır. İç Anadolu'nun kırsal atmosferinde geçen çocukluk yılları, onun kuraklıkla şekillenen coğrafyaya karşı erken bir duyarlılık geliştirmesinde rol oynar. Yaşadığı çevrenin toprakla, iklimle ve bitki örtüsüyle kurduğu ilişkiyi yakından gözlemlemesi, ilerleyen yıllarda mesleki tercihlerinde çevre ve doğa konularına ağırlık vermesinde etkili olmuştur. Bu erken deneyimler, hem bilimsel ilgisini hem de edebî yönelimini besleyen temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilebilir (Gür, 2010: 76).

Yazarın kitabındaki her deneme, okuru Anadolu coğrafyasında düşünsel ve duyuşsal bir yolculuğa çıkarır. Birand, metinlerde betimlemeyi amaçsız bir manzara sunumu olarak bırakmaz, gözlemden hareketle okuru sorgulamaya, doğayla kurduğu ilişkiyi yeniden değerlendirmeye teşvik eder. Denemenin düşüncüyü okurla birlikte kuran yapısından yararlanarak doğayı sahiplenmenin etik bir sorumluluk olduğunu sezdirir. Böylece metinler, Anadolu'nun tabiatını tanıtan yazılar olmaktan çıkar ve okurda çevreye karşı bilinç ve sorumluluk duygusu uyandırmayı hedefleyen düşünsel metinlere dönüşür.

3.1. Denemeci bir bakışla bozkırın direngeleri

Hikmet Birand, doğanın zorlu koşullarında varlığını sürdürebilen bitkiler üzerinden ekolojik dengeyi ve insanlık tarihindeki yerini sorguladığı “Yavşan Stepinde Sabah” adlı denemesinde gözlemci ve düşünsel tavrını bir araya getirir. Yazar, yavşan bitkisinin hayatta kalma stratejilerini salt botanik bir veri olarak sunmaz. Bozkırın direngen ruhunu, insanın doğayla kurduğu kadim ilişkiyi ve yaşamın sürekliliğini anlamaya çalışan bir denemeci duyarlılığıyla ele alır. Birand burada Adana’dan Ankara’ya tren yolculuğu sırasında geçtikleri ovalarda “saltanat süren” yavşanların oluşturduğu bitki coğrafyasını anlatır. Step/bozkır otu olan yavşanları çoğu zaman faydasız bitkiler olarak gören yerleşik kanaati sorgular. Ufuk Özdağ’ın Pınar Batur ile birlikte yazdıkları makalede ortaya koyulduğu gibi “Birand için bozkır “boş” değildir; yaşamla doludur. Artemisia bitkisi (yavşan otu), görünüşte cılız olsa da güçlü kökleri ve yaşama iradesiyle ayakta kalır. Tohumları dayanıklıdır; arpa ve buğdayın atalarıdır. İnsanla birlikte uyum içinde var olmuşlardır.” (Özdağ ve Batur, 2020: 471).

Bozkırın sert ve kurak koşullarında “kuruyup gitmeleri alınıyazıları” gibi görünse de yavşanlar, doğaya özgü güçlü yaşam içgüdüleriyle bol tohum vererek düştükleri toprakta yeniden çoğalır. Birand, bu tohumların yetiştikleri coğrafyada -bir zamanlar avlanarak geçinen- insanlara beslenme olanağı sunduğunu hatırlatarak doğadaki ekolojik döngüleri denemeci bir bilinçle anlatır:

Toplamadan ekmeye, göçmeden yerleşmeye başladılar. Bugünkü kültür hayvanlarının bir kısmını da kendilerine o zaman alıstırdılar. Böylece stepte bir uygarlık kuruldu. Bu uygarlık, tarım uygarlığıydı. Bunu kuranlar da bizimkilerdi. Bu medeniyeti onlardan öğrenenler, sonraları kendi memleketlerinde suni stepler açarak çoğu step bitkisi olan bugünkü kültür bitkilerini ekmeye başladılar. Fakat işte odur budur, insanoğlu hep bu medeniyetin nimeti için, ekmek için birbirleriyle dövüşür. Evet, buğday stepin yerlisi, step bitkisidir. Bu stepin irkilip yerilecek değil, övülecek geçmişidir. (2024: 10)

Hikmet Birand, “Ankara Çiğdemi” adlı denemesinde İncesu yamaçlarında rastladığı ve botanik literatürüne “Ankara çiğdemi” adıyla geçen yok olma tehlikesi altındaki bu türü anlatırken bilimsel veriyi kişisel hayranlık ve sorumluluk duygusuyla harmanlayan bir denemeci tavrı benimser. Yazar, bitkinin morfolojik özelliklerini ya da toprağa ve toprakta yaşayan canlılara sağladığı katkıları sıralamakla yetinmez. Onu bozkırın hafızasında yer etmiş bir varlık olarak ele alır. Botanik dilinde *crocus ancyrensis* olarak bilinen Ankara çiğdemini henüz eski Ankara kurulmadan hatta bölgeye insan ayağı dahi basmadan İncesu yamaçlarına yerleştiğini, buradan Anadolu’ya ve ardından dünyaya yayıldığını belirtirken zamanın ölçeğini insan merkezli tarihin dışına taşır (2024: 34-35). Böylece çiğdem, endemik bir bitki olmaktan çıkar, insanlık tarihinden daha eski bir sürekliliğin, toprağın derin belleğinin tanığı haline gelir.

Ufuk Özdağ, “Biz Ankara’nın Eski Yerlisiyiz: Hikmet Birand’ın Anısına Bir Toprak Etiği” başlıklı çalışmasında Birand’ın “Ankara Çiğdemi” yazısını da ayrıntılı ve çözümleyici bir yaklaşımla ele alır. Özdağ, söz konusu metni hem doğa yazarlığı geleneği hem de toprak etiği kavramı çerçevesinde değerlendirerek Birand’ın çevresel duyarlılığını şöyle yorumlamıştır:

Birand Ankara’yı insanlarıyla, bitkileriyle, ağaçlarıyla, canlı varlıklarıyla bir bütün olarak sevmiş, bütünde tüm öğelere eşit bir konum yüklemiştir. Bu verimli topraklarda “[m]ilattan önceki çağlardan bu yana baharın gelişi ... çiğdem açmasıyla

özdeşleşt[iği]" için ise Birand, Ankara çiğdemine ayrı bir önem atfetmiştir. Gerçekten de altın sarısı narin çiçek Ankara'nın sırtlarında, eriyen karların arasında boy göstermeye başladığında bahar gelmiş demektir. Birand'ın bu endemik türün anlatısında gözlenen genişletilmiş toplum anlayışı (toprak etiği), her geçen gün artan nüfusu ve metropole eklenen yeni yerleşim alanlarıyla verimli toprakları biraz daha bozulan Ankara'nın gelecekteki refahı için en değerli mirastır. (Özdağ, 2016: 302)

Birand'da bitkilerin Latince adları, morfolojik özellikleri ya da yetiştirme koşullarına dair açıklamalar, kuru bir envanter bilgisi şeklinde sunulmaz. Aksine sahici gözlemler ve canlı tasvirlerle örülerek anlatıma eklenir. Böylece metin, hem bilgi üretir hem de duyuşsal bir atmosfer kurar. Bu yöntem, deneme türünün imkânlarıyla doğrudan ilişkilidir. Deneme, katı akademik söylemin nesnelliği ile öznel tecrübenin açıklığını bir araya getirebilen esnek bir formdur. Birand da bu esneklikten yararlanarak bilimsel veriyi kişisel tanıklıkla buluşturur. Yazarın sesi, kimi zaman bir doğa bilimci titizliğiyle açıklayıcı kimi zaman da bir şair duyarlılığıyla sezgisel bir tona bürünür. Türün sohbet havasına yaslanan yapısı, okuru bilgilendirilen bir muhatap olmaktan çıkararak düşünmeye, karşılaştırmaya ve kendi çevresine bakmaya yönelen etkin bir özneye dönüştürür. Dolayısıyla Birand'ın metinlerinde bilgi ile estetik haz arasındaki temas, salt bir üslup tercihi değildir. Denemenin düşünsel karakterini besleyen kurucu bir unsurdur. Doğaya ilişkin bilimsel adlandırmalar, metnin içinde etik bir sorgulamaya kapı aralar. Betimlemeler ise bu sorgulamayı soyut bir ilke olmaktan çıkarıp yaşantıya bağlar.

3.2. Denemede doğa-insan gerilimi: Ekolojik duyarlılık ve eleştirel bakış

Hikmet Birand, "Kırkikindiler" yazısında kimi zaman şehirden uzaklaşarak dik yamaçların, derin yarıların ve sarp kayaların çevrelediği "Ankara derelerinin en güzeli" olarak nitelediği Hacıkadın Deresi'ne sığındığını anlatır. Onun için doğa, sesleri ve varlığıyla bütüncül bir canlılık alanıdır: "Yatağın iki yanında fışkıran söğütlerin, iğdelerin, dişbudakların, meşelerin, alıçların sık yaprak örtüsünden görünmeyen fakat sanki bütün bu derin yarıları, bu güzel bağları bu yeşil cemaati ben yarattım diye övünürmüş gibi şırlı şırlı akan suyun keyifli sesini duyuram" (2024, 19).

Bitki örtüsü bakımından böylesine çeşitlilik barındıran ağaçların arasına yerleştirilmiş bir köşkün görüntüsü yazarı rahatsız eder. Yapılan eklemelerle betona dönüştürülen bina, derenin doğal estetiğiyle uyum kuramaz. Birand, köşke her bakışında çocukluğundaki köy evlerini ve onların doğayla kurduğu dengeli ilişkiyi hatırlayarak bilinçli bir karşılaştırmaya gider. Bu kıyas, mimari bir tercih meselesi olmaktan çok insanın doğayla kurduğu ilişkinin etik ve estetik boyutuna dair bir sorgulamadır:

Bence ne betonlu mavi badana Hacıkadın'ın harcı, ne de tabiata kahretmek kimse-nin hakkıdır. Hacıkadın'ın yazlığı bu derenin taşından toprağından olmalı. Şu ağaçlar, şu otlar gibi bu dere-den bitmeli de bu dereye uymalı. Bilmem yeri mi? Ama dereme ve bazı yeni moda evlere baktıkça bizim köyleri hatırlarım ve onları belki de bir daha böyle övmek kısmet olmaz diye korkarım: şu bizim Orta Anadolu köyleri yok mu? Şu tek katlı, küçük, dört köşe pencereli, samanlı boz toprakla sıvalı, düz toprak damlı evlerin köyü. O köyler, o evler güzeldir. Çünkü onların ne tabiatı, ne gözü zorlayan bir yanı vardır. Benim kavlimce, bu, onların, bu tabiatın harcının, bu tabiatın gösteriş sevmeyen, düz ve uz zevkinin yapısı olmalarından. (2024, 21-22)

Denemeci tavrının belirginleştiği bu noktada Birand, doğanın güzelleşmek ve güzelliklerini sunmak için betona ya da çeliğe ihtiyaç duymadığını ima eder. Çünkü “her şeyin en güzelini gene tabiat yapar.” Doğal peyzajı savunurken yargılayıcı bir söylem kurmaz; gözlem, hatıra ve düşünceyi iç içe geçirerek okurun kendi muhasebesine bırakır. Böylece metin, insan müdahalesinin sınırlarını sorgulayan eleştirel bir deneme niteliği kazanır.

Birand’a göre, bölgedeki bitki örtüsünde gözlemlendiği çeşitliliğin sebebi “abad eden, bozkırda azizler gibi anılan” baharla başlayan ilkyazla kesilen kırkikinci yağmurlarıdır. Hiçbir yağmur, bu yağmurlar kadar doğaya can veren değildir. Bozkırda hayat onlara bağlı, onlara ayarlıdır. Bu yağmurlar olmazsa kıtlık olur. Dolayısıyla kırkikinci yağmurlarını çoğaltan bitki örtüsü tahrip edilirse kıtlık baş gösterir, yaşam zorlaşır. “Eğer kırkikinci rahmetleri imdada yetişmezse kötüdür: kıtlık olur! Toprak takır takır kurur; otlar ekinler yanar kavrulur; sürüler kırılır, tolar viran, köyler ören olur” (2024: 28).

“Zavallı Söğütler” yazısında bozkır sularının kıyılarında yetişen, bozkırın yakıcı sıcağına serinlik veren söğüt ağaçlarının “Sağlık Bakanlığı’ndan Cebeci’ye giden caddede” kavak korusu içinde sıkışıp kalmaları Birand’ı üzer. Işığı çok seven bu cins ağaçların kavak ağaçları arasına ekilmiş olmalarına anlam veremez. Söğütle kavak aynı ailedendir düşüncesiyle yapılmışa bile yanlış bir karar olduğunu ifade eder. Çünkü kavaklar hızla uzarken söğütler onların karanlığı altında yavaş yavaş kuruyup gider. Yazara göre bu küçük korudaki aksöğütler en parlak ışığın düştüğü yerlerde özgürce her yana doğru büyüüp serpilen ağaçlardır. Ormanda güneşe ulaşabilmek için birbirleriyle yarışan ağaçlar gibi kavaklarla boy ölçüşmeye kalkışmış, hızla uzayıp gelişmiş hatta içlerinden bazıları aceleci bir atılımla kavakları bile geçmiştir. Ancak doğa, her varlığın yeteneğine bir sınır koyar. Bu yüzden çoğunun şimdiden gövdesi eğrilmiş, beli bükülmüştür. Kavaklar ise ağırbaşlı ve temkinli bir biçimde kendi düzenlerinde büyümeyi sürdürür; yarışı da elbette onlar kazanacaktır (2024: 47).

Birand meseleyi botanik bilgisini kuru ve nesnel bir aktarımın sınırları içinde bırakmaz. Denemede sıkça karşılaşılan bir tavırla doğayı insanî özelliklerle donatarak metni canlı, dramatik ve düşünsel bir düzleme taşır. Söğütlerle kavaklar arasındaki büyüme yarışı salt biyolojik bir süreç değildir. Varoluşsal bir mücadele ve sınır bilinci üzerinden okunur. Böylece yazar, gözleme dayalı bilimsel bir gerçekliği edebî bir duyarlıkla bütünleştirir. Doğayı hem estetik bir manzara hem de insan hayatına dair sembolik anlamlar üreten bir alan haline getirir.

Ekoeleştir, yalnızca edebiyat ve çevrenin birbirinden ayrı biçimde incelenmesi değildir. Ekolojik kriz, çevresel adalet ve sürdürülebilirlik bağlamında metinleri okumayı amaçlayan, kuramsal temellere dayalı bir pratiktir (Garrard, 2007: 362). Birand’ın “Zavallı Söğütler” yazısı, doğa tasvirleri içermenin ötesinde insan müdahalesinin ekosistem üzerindeki yıkıcı etkilerini gösteren ve bu yönüyle ekolojik kriz bağlamında okunabilecek bir deneme niteliği taşır.

Ekoeleştir bakışla ele alındığında metin, çevresel adalet ve sürdürülebilirlik sorunlarına dikkat çekerken edebiyatı çevresel bağlamda kuramsal bir farkındalıkla okuma olanağı tanır. Buna ek olarak denemeci tavrın sağladığı gözlemsel duyarlık ve etik sorgulama metnin düşünsel yönünü güçlendirir. Metinde söğütlerin “zavallı” olarak nitelendirilmesi ise denemeci üslubun belirgin bir göstergesidir. Bu ifade, ekoeleştir açıdan antropomorfik bir ba-

kış açısını yansıtırken okurla duygudaşlık kurmayı amaçlayan etik bir çağrı işlevi de görür. İnsanlar gibi yaşam mücadelesi veren, ışığa muhtaç varlıklar olarak temsil edilen söğütler, doğanın insan etkisi karşısındaki kırılganlığını simgeler. Ayrıca kavakların hızla büyüyerek söğütleri gölgelemesi ve onların kurummasına yol açması, insan eliyle yaratılan dengesiz ekosistemlerin bir metaforu olarak da okunabilir. Bu durum, monokültür tarım sistemleri ya da tek tip bitki örtüsünün teşvik edilmesi gibi doğaya zarar veren uygulamaları çağırıştır. Çeşitliliğin ve doğal uyumun bozulması ekolojik bir kriz yaratır. Bu kriz, söğütlerin kavaklar arasında sıkışıp yok oluşuyla somutlaşır.

3.3. Ekolojik etik bağlamında ormanların korunması ve Türkiye'nin geleceği

Ekoeleştirici edebî ve kültürel geleneklerde yaygın olan insan merkezci varsayımları sorgulayan, insanlarla doğa arasındaki ayrımı eleştiren ve karşılıklı bağlılık ile çevresel etiği vurgulayan dinamik bir kuramsal yaklaşımdır (Clark, 2011: 135). Bu kuramsal çerçeve ışığında Hikmet Birand'ın “Keltepe Ormanlarında Bir Gün”, “Asıl Afet” ve “Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti İçin” adlı denemeleri doğrudan ekoeleştirici bir yaklaşım sergiler. Birand, ormanların sadece ekonomik kaynaklar olmadığını, havanın temizlenmesi, toprak erozyonunun önlenmesi, su kaynaklarının beslenmesi ve kuraklıkla mücadele gibi ekolojik işlevlerinin insan yaşamı için vazgeçilmez olduğunu savunur. Onun metinleri, doğa ve insan arasındaki karşılıklı bağlılığı öne çıkarırken insan merkezci bakış açısının yarattığı ekolojik tahribatı eleştirir. Birand'ın yazıları, Özdağ'ın tanımladığı gibi çevresel adalet ve sürdürülebilirlik kavramlarını içselleştiren, metinlerin ekolojik kriz bağlamında okunması gerektiğini gösteren güçlü örneklerdir. Ormanların hızla yok olmasının ekosistem üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin insan yaşamını doğrudan tehdit ettiğini ifade eder. Bu çerçevede hem doğal dengenin hem de toplumsal yapının korunabilmesi için ormanların sürdürülebilir yönetiminin elzem olduğunu ve orman anlayışında köklü bir değişikliğin gerekliliğinin altını çizer.

“Keltepe Ormanlarında Bir Gün” yazısında Hikmet Birand, Karabük ormanlarının bütünlüklü yapısını ve estetik zenginliğini betimledikten sonra metni düşünsel bir düzleme taşıyarak “ormanların korunmasında neler yapılmalı?” sorusuna yönelir. Korucu sayısının artırılması, onun somut çözüm önerilerinden biridir. Birand'a göre orman, yalnızca ağaç topluluğundan ibaret değildir. Havayı temizleyen, selleri önleyen, çay ve dereleri besleyerek kuraklığı engelleyen, toprağın erozyonla kaybını durduran canlı bir ekosistemdir. Bu nedenle orman toprağı tarım toprağıyla aynı ölçütlerle değerlendirilemez; ormana bakışta köklü bir zihniyet değişimi gereklidir (2024: 59-61).

Türkiye'de ormanın önemini konu alan “Asıl Afet” adlı yazısında ise, ormanların azalması ve bu azalma nedeniyle baş gösteren afetlerin can yakıcılığından duyduğu endişeyi samimi bir dille paylaşır. Güncel gazete haberlerinde artan orman yangınlarından duyduğu üzüntüyü dile getirirken bu yazıların bazılarında Türkiye'de ormansızlaşma derdi olduğunu görüp bu derdin memleketin “bağrında derin yaralar açtığı”nın okuyucu tarafından anlaşılmasına vesile olması bakımından önem atfeder. “Hiç şüphe etmiyorum ki bazı yazarlarımız için yalnız antolojilerde değil, ileride Türkiye ormanları üzerine yazılacak eserlerde de şeref sayfaları ayrılacaktır” (2024: 82).

Hikmet Birand ormanların harap olmasına sebep olarak üç konu üzerinde durur. İlki vurguncu işletmeciliği, diğeri yangınlar ve en önemlisi ülkeyi ormansız bırakan, “bütün memleketin iflahını kesen”, yangınlardan, vurgunculardan daha büyük bir sorun haline gelmiş olan başıboş mercancılıktır. Her ülkenin kendine özgü vejetasyonu, nebat örtüsü olduğunu belirten Birand, bu nebat örtüsünün o memleketin yalnız “cildi, derisi değil” aynı zamanda en büyük hayat ve enerji kaynağı olduğunu altını çizer. Eğer nebat örtüsü harap edilirse orada yaşamdan söz etmek olanaksızlaşır. Her şeyin temeli olan toprak sanıldığı gibi “yeryüzünden arzın göbeğine kadar değil, bir iki karışlık” bir tabakadan ibarettir. Dolayısıyla ortaya çıkan durum ülke adına sıkıntılı, hele uzağa bakınca çok düşündürücü, tüyler ürperticidir. Birand, yazının sonunda bir başka gereksinime dikkati çeker. Bilim adamları tarafından açık bir şekilde anlaşılan bu gerçekleri edebiyatçıların da bilmesinde fayda görür, çünkü “hayvan sürülerinin, sade orman ağaçlarının taze filiz ve fidanlarını kemirmekle kalmayıp bu memlekete sahiden onmaz yaralar açtığını anlatan bir edebiyata da çok ihtiyacımız vardır” (2024: 86).

“Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti İçin” başlıklı denemede doğayı korumanın amacının doğanın bozulmasını, değişmesini önlemek olduğunu ifade eden yazara göre, doğa kendini değiştirir ya da insanların etkisiyle değişir. İlki olağandır, engel olunamaz ve üstelik bu tür bir değişme, yeni bir oluşumu beraberinde getirir, doğaya özgüdür. İnsanların sebep olduğu değişmelerinse yıkıcı etkileri vardır. Başlangıçta insanlar doğanın bir parçasıdır, ancak insan tarafından kurulan medeniyetler insanı doğadan uzaklaştırır. Oysa, zamanımızın modern insanı doğadan ne kadar uzaklaşmış olsa da bir yandan da doğaya bağlılığın özlemini içinde taşır:

Pek küçülmüş olan bahçelerinde o da yoksa apartmanlarında, evlerinde saksı içinde bir çiçek yetiştirmeye özenmeleri, eskiden alıştıkları sevdikleri çevreden bir hatırayı yanlarında, yakınlarında bulundurmaya uğraşmaları, bu özlemin bir göstergesi değil de nedir? Hele çocuklarımızın küçük bir yavrusuyla, bir böcekle saatlerce oynamaları, onu kendilerine eş, akran saymaları, o eski aşinalığı ne güzel açığa vurmaktadır. (2024: 96)

Birand’ın bu yaklaşımı yalnızca bireysel bir duyarlılık çağrısı değildir. Kurumsal ve toplumsal bir bilinç oluşturmaya hedefler. Nitekim Özdağ’ın değerlendirmesi metnin bu yönünü açık biçimde ortaya koyar:

Anadolu Manzaraları’nın son bölümünü oluşturan ‘Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti İçin’ adlı yazı, doğayı koruma için gereken içsel değişimi de beraberinde getirerek daha nice doğa koruma dernek ve topluluklarının kurulmasına ilham kaynağı olmaktadır. Bu topluluklar geleceğin kırsal ve kentsel alanlarında toprağın yalnızca ekonomik değer açısından görülemeyeceğini; toprağın karmaşıklığını; ekosistemin bütünü oluşturan bireyler kadar değerli olduğunu; toprak sağlığını; yabanıl alanların değerini; biyoçeşitliliğin korunması gerektiğini; ekolojik restorasyon düşüncesini; avcılığa dair eğitimi; çevre eğitimi; sosyal evrimin bir ürünü olarak toprak etliğini; doğa koruma estetiğini; özel ve kamusal alanlarda toprak yönetimini; orman ekolojisi ve yönetimini; yöre insanları odaklı doğa koruma hareketini; çevre tarihini öğrenmenin önemini sağlayacaktır. (Özdağ, 2017: 67)

Yazara göre insan, doğaya en yakın olduğu çağlarda bile ilk ziraat medeniyetini kurarak onu bozmaya başlar ve asırlarca hızla gelişen teknoloji ve endüstrileşmeyle bilgisizce ve hoyratça yaptıklarıyla doğayı yok ettiğinin farkına varamaz. Bugün insan artık yapay bir doğa, yapay bir peyzaj içinde yaşamaktadır. Doğa müşfik ve hoşgörülüdür, ancak onun da sabrının bir sınırı vardır. İnsanlar şehirleri kurarken, endüstri yaparken, yollar kanallar açarken doğanın “asiliğini” bozacak davranışlardan sakınmalıdır. Bu da bilgiye dayalı bir etik ve estetik anlayışla mümkündür. Birand, Türkiye’de doğaya verilen zararın büyük boyutlarda olduğunu ve önlem alınmazsa ülkenin gelecekte geri dönüşü olmayan sıkıntılar yaşayacağını belirtir.

Her üç yazıda da Birand’ın Türkiye’de doğaya verilen zararın boyutlarına ilişkin uyarıları yalnızca bilimsel bir tespit niteliği taşımaz, güçlü bir denemeci tavrın ürünü olarak karşımıza çıkar. Yazar, gözlem, kişisel tanıklık ve düşünsel sorgulamayı kullanarak okuru etik bir muhasebeye yönlendirir. Sorularla ilerleyen anlatımı, yer yer duygusal yoğunluk kazanan dili ve somut çözüm önerileriyle desteklenen düşünsel çerçevesi onun metinlerini teknik bir çevre raporundan ayırır. Dolayısıyla burada öne çıkan tavır, çevre sorunlarını dile getirirken içeriğin deneme estetiği içinde şekillenen eleştirel ve çağrıcı bir söylemle sunulmasıdır.

Sonuç

Hikmet Birand, denemelerinde okuru önceleyen, eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşım benimser. Doğaya verilen zararların önlenmesi için bilinçlenmenin gerekliliğini vurgular. Söyleşir gibi kurduğu diliyle okuru düşünsel bir katılıma davet eder. Onun duyarlılığı, düşünce dünyasının temelini oluştururken bilgi birikimi ile edebî yeteneğini bir araya getiren anlatımı, deneme türünün öznel ve düşünsel yanlarıyla birleşir. Böylece ekolojik meseleler estetik bir ifade içinde etik bir çağrıya dönüşür.

Birand, doğayı edilgen bir arka plan ya da insanın hizmetine sunulmuş bir kaynak olarak değerlendirmez. Doğa tarihinin insanlık tarihiyle iç içe ilerlediğini gösterirken insan müdahalesinin ekosistem üzerinde zincirleme ve geri dönüşü güç sonuçlar doğurduğunu belirgin bir ekolojik etik bilinciyle ortaya koyar. Başka bir ifadeyle Anadolu Manzaraları, Lawrence Buell’in belirlediği ekoeleştirel ölçütler çerçevesinde insan-merkezci olmayan bir etik duyarlılık geliştirir. Doğayı ahlaki, estetik ve düşünsel bir özne olarak metnin merkezine taşır.

Birand’ın denemeleri, ekolojik etiği dile getirirken onu deneme türünün öznel söylemi, gözleme dayalı anlatımı ve düşünsel derinliği içinde kuran metinlerdir. Bilimsel bilgi ile edebî söylemi bütünleştiren yazar, ekolojik duyarlılığı deneme estetiğinin kurucu bir ilkesi haline getirir. Bu yönüyle Anadolu Manzaraları, Türk edebiyatında insan merkezli doğa tasavvurunun aşılmaya başladığı metinler arasında özel bir konum edinir.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale tamamıyla özgün bir araştırma olarak planlanmış, yürütülmüş ve sonuçlandırılmıştır. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Yazarların katkı düzeyleri: Makale tek yazarlıdır, yazarın katkı düzeyi %100'dür.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: This article was planned, conducted and finalised as a completely original research. The research has not been presented at any symposium, congress, etc. or sent to any other journal for evaluation.

Contribution rates of authors to the article: The article is single-authored, the author's contribution level is 100%.

Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Support statement (Optional): No financial support was received for the study.

Statement of interest: There is no potential conflict of interest in the study.

Kaynakça

- Aylanç, M. (2018). Fikret Demirağ'ın şiirlerine ekoeleştirel bakış, *folklor/edebiyat*, 24(96), 37-54. doi.org/10.22559/folklor.409
- Birand, H. (2014). *Alıç ağacı ile sohbetler*. Türkiye İş Bankası.
- Birand, H. (2024). *Anadolu manzaraları*. Türkiye İş Bankası.
- Carson, R. (2004). *Sessiz bahar* (Ç. Güler, Çev.) Palme.
- Clark, T. (2010). Some climate change ironies: Deconstruction, environmental politics and the closure of ecocriticism. *Oxford Literary Review*, 32(1), 131-149. doi.org/10.3366/olr.2010.0009
- Coupe, L. (2001). Kennet Burke: pioneer of ecocriticism. *Journal of Amerikan Studies*, 35(3), 413-431.
- Garrard, G. (2007). Ecocriticism and education for sustainability. *Pedagogy*, 7(3), 359-372. doi.org/10.1215/15314200-2007-002
- Glottfelty, T. (1996). *Introduction: literary studies in age of environmental crisis*. The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology. The University of Georgia Press, xv-xxxvii.
- Gür, M. K. (2010). Prof. Dr. Hikmet Ahmet Birand bibliyografyası için bir deneme. *Kebikeç*, 30, 77-87.
- Karataş, T. (2020). Bir edebi tür olarak deneme. *Hece Türk Edebiyatında Deneme Özel Sayısı*, 282/283/284, 28-29.
- Kırışık, F. (2013). Ekolojik sorunların çözümünde derin ekoloji yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 279-301.
- Lane, J.F.; Özdağ U. (2023). The call of nature writing: A framework of attributes and intentions for environmental awareness. *Interdisciplinary Journal of Environmental and Science Education*, 19.1, e2304. <https://www.ijese.com/download/the-call-of-nature-writing-a-framework-of-attributes-and-intentions-for-environmental-awareness-13026.pdf>
- Meeker, J. W.(1974). *The comedy of survival: Studies in literary ecology*. Charles Scribner's Sons.
- Mengi, N. (2006). Bir edebi tür olarak deneme ve Türk edebiyatındaki yeri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 353-368.

- Oppermann, S. (1999). Ecocriticism: Natural world in the literary viewfinder. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 29-46.
- Özdağ, U.; Lane, J. F. (2014). A study of the writing strategies of renowned conservationists: implications for place-based education in Turkey. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(4), 189-204.
http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/shw_artcl-53.html
- Özdağ, U. (2016). “Biz Ankara’nın eski yerlisiyiz”: Hikmet Birand’ın anısına bir toprak etiği okuması. *Kültürel mirasın izinde*. haz. G. Gökalp Alpaslan ve P. Şahin Tekinalp. Hacettepe Üniversitesi.
<https://library.hacettepe.edu.tr/hubooks/index.php?fn=read&key=be46a2>
- Özdağ, U. (2017). Çevreci eleştiriye giriş. Ürün. https://yunus.hacettepe.edu.tr/~ozdag/Cevreci_Elestiriye_Giris_Ufuk_Ozdag.pdf
- Özdağ, U.; Batur P. (2020). Turkish nature writer Hikmet Birand’s burroughsian ‘Inward Eyes’: Morning on the Artemisia steppe. *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 28(2), 462-481. <https://academic.oup.com/isle/article-abstract/28/2/462/5820091>
- Rueckert, W. (1996). *Literature and ecology: An experiment in ecocriticism*. The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology. The University of Georgia Press, 105-123.
- Sazyek, E. (2022). Ekoeleştiri kuramı. *Edebiyat kuramı ve eleştiri*. Akçağ.
- Yalçın, O. (2020). Türk kültürü sözlü şiir geleneğinde ekolojik boyut: Derin ekoloji yaklaşımı bağlamında eko-eleştirel çözümleme, *folklor/edebiyat*, 26(3), 463-482.
doi.org/10.22559/folklor.1245

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).